

EESTI AJAKIRJANIKE LIIDU SÜND

KRISTA ARU

Eesti Ajakirjanikkude Ühing registreeriti kolme mehe algatusena Tallinna-Haapsalu rahukogus 14. juunil 1919. aastal. Ühingu registreerimises on kaks huvipakkuvat momenti. Kõigepealt aeg – 1919. aasta juuni – ja teiseks asjaolu, et seda tegid kolm ajakirjanikku, tollase ametinimetusega toimetajat, mitte aga ajalehtede-ajakirjade väljaandjad või vastutavad toimetajad.

1919. aasta näib ajakirjanike kutseühingu asutamiseks ühelt poolt hiline ja teisalt jälle varajane aeg. Hiline, arvestades eestikeelse ajakirjanduse tähtsust ühiskonda organiseeriva jõuna. Järjepidevalt ilmuv eestikeelne ajakirjandus (alates 1857. aastast, mil hakkas ilmuma Perno Postimees) ei olnud ju mitte ainult mitmekülgne informatsiooni vahendaja, harija ja õpetaja, vaid enne-koike ühiskonnasisese kommunikatsiooni looja. Selles kontekstis oleks olnud ootuspärane, et ajalehtede-ajakirjade väljaandjad või toimetajad püüavad arendada ka omavahelist koostööd, et koostegutsemise kaudu ajakirjanduse kui avaliku arvamuse kujundaja võimu veelgi tugevdada ja suurendada. Tegelikult oli vastupidine: ajakirjandusväljaannete juhid tegutsesid igauks omaette, samal ajal kui üle maa paikkondlikult loodud põllumeeste seltsid püüdsid juba 1876. aastal luua maakondlikke keskusi, et nende toel suurendada põllumeeste õppimisvõimalusi ja kogemuste vahetamist (Jansen 2007: 407).

Varajane oli aeg aga eelkõige seetõttu, et juunis 1919 oli Eesti alles Vabadussõjas ning habras omariiklus polnud veel suutnud paljude pakiliste ülesannete tõttu ajakirjandusele luua uut ja selget seadusandlikku ruumi. Ajakirjanduse jaoks kehtisid 1919. aastal üheaegselt mitmed omavahel mõnes küsimuses isegi vastukäivad seadused: Vene 1917. aasta trükiasjade määrsed, 1918. aasta novembrist Eesti Vabariigi Valitsuse ajutised trükiasjade määrsed ja 5. jaanuarist 1919 veel ka Eesti vägede ülemjuhataja kindral Laidoneri sundmäärus, mis kehtestas ajakirjandusele sõjatsensuuri (kehtis 1920. aasta kevadeni). Vaatamata paljudele ajakirjanduselu reguleerivatele seadusaktidele oli kindlaks määramata üks põhimõttelisemaid küsimusi – sõja- ja tsiviilvõimude pädevus. Näiteks 27. aprillil 1917. aastal Vene Ajutise Valitsuse poolt vastu võetud ja sama aasta 16. maist juriidilise jõu saanud trüki- ja sõnavabaduse määrus andis otsustamise ajakirjanduse eksimuste üle ja karistuse määramise kohtu pädevusse (Postanovlenija 1917). Ka Eesti Vabariigi Valitsuse trükiasjade määruste kohaselt oli ainult kohtul õigus ajalehte karistada (Riigi Teataja 1918, nr 1: 6). Sõjatsensuuri seadustanud sundmäärus lubas samas aga ajakirjanduse karistamist administratiivkorras 25 000-rublase trahvi või 3-kuulise vangistusega (Riigi Teataja 1919, nr 2: 13).

On ilmne, et ajakirjanike ühingu algusaeg – omariikluseski keeruline ja probleemidega – mõjutas nii ühingu tegevust kui ka iseloomu. Kui ühing oleks sündinud kümme aastat varem, oleks selle juhtmõtetes olulisel kohal seisnud idee demokraatlikest vabadustest ja ajalehtede-ajakirjade ülesandest oma lugejate ja omakeelse ühiskonna kasvatamisel. Ühingu asutamine hiljem

kui 1919. aastal oleks olnud kaotus kogu ühiskonnale: ajakirjanike ühingu stundisid mitmed head algatused (koguteos „Õitsituled”, ajakirjanike puhkekodu Kosel, ajakirjanduse sihtkapital Eesti Kultuurkapitali juures jm), mis mõjutasid tollase avaliku elu kvaliteeti.

Algusaeg

Eesti Ajakirjanikkude Ühingu asutasid kolm toimetajat: Jakob Mändmets (1871–1930), Jaan Tomp (1882–1943) ja Paul Olak (1880–1946). Kõik kolm töötasid erinevate väljaannete juures: Mändmets oli Päevalehe kohalike uudiste toimetaja, Tomp töötas päevalehes Vaba Maa, Olak Tallinna Teatajas. Ühingu asutamine oli ajakirjanike eraalgatus, väljaannetel, mille juures nad töötasid, polnud ettevõtmisega midagi pistmist.

Tallinnas ilmus tol ajal mitu päevalehte: lisaks nimetatutele veel Töölise Kirjastus-ühisuse Sotsialdemokraat ja Eesti Maarahva Liidu häälekandja Maaliit (8. novembrist 1919 nimega Kaja). Ajalehtede rohkuse tõttu valitses Tallinna ajakirjanduselus küllalt tihe konkurents: nappis lugejaid ja nappis ka ajakirjanikke. Samas ei kehtinud ajakirjanike jaoks mingeid õigusi ega garantiisid. Ajakirjandusturu mitmekesisus tähendas neile vaid kohustuste suurenemist: töötada tuli üha operatiivsemalt ja kirjutada teistest huvitavamalt. Nii võib kolme ajakirjaniku algatust vaadelda ka kui püüdu kaitsta ja kindlustada end ja oma ametikaaslasi karmistuvates turutingimustes.

Kõigil kolmel oli 1919. aastaks juba piisavalt ajakirjanduslikku kogemust. Jakob Mändmets, ühingu algatajatest vanim, oli töötanud ajakirjanduses juba XIX sajandi lõpust alates: teinud kaastööd Eesti Postimehele (1896–1898) ja Postimehele (1896–1901), töötanud koosseisulise toimetusliikmena Uue Aja toimetuses (1903–1905) ning liitunud Andres Perdi ja Jaak Jürise asutatud Päevalehe toimetusega 1905. aasta detsembris, kui Uus Aeg võimude korraldusel suleti. Ühe vaheajaga (1910–1916) töötas Mändmets Päevalehe ajakirjanikuna oma elu lõpuni, hoolitsedes pika aja jooksul kodumaa uudiste ja Tallinna sõnumite eest ning avaldades ka ilukirjandust. Elu viimasel aastakümnel oli Mändmets Päevalehe lühendatud väljaande Koit tegev- ja vastutav toimetaja (1922–1925, 1927) ja aastatel 1927–1930 ka ajakirja Laste Rõõm vastutav toimetaja. Need viis aastat, mil Mändmets oli Päevalehest eemal, töötas ta ajakirjanikuna Jaak Järve Virulase ning seejärel Tallinna Teataja toimetuses.

Paul Olak oli pärit Saaremaalt nagu J. Mändmetski. Ta tegi aastatel 1903–1906 kaastööd ajalehtedele Saarlane ja Postimees ning alustas 1907. aastal tööd Virulase toimetuses. Mändmetsaga töötas ta koos Virulases ning 1911–1916 Tallinna Teataja juures. Olak jätkas tööd ajakirjanduses ka siis, kui temast sai 1922. aastal Estonia teatri direktor. Ta oli toimetaja Päevalehes 1922–1925 ja 1934, ajakirjanike liidu aastaväljaande „Õitsituled” peatoimetaja 1922–1930, 1932, kaitseliidu häälekandja Kaitse Kodu vastutav toimetaja ning ajakirja Teater peatoimetaja 1935 ja 1938–1940.

Jaan Tomp alustas ajakirjanikuteed 1905. aastal Viljandis ajalehe Kodumaa ja selle uute nimede all ilmunud järglaste (Meie Kodumaa jm) toimetuses. 1911. aastal liitus ta Tartus Karl Menningu vastutaval toimetusel ilmumist alustanud ajalehega Meie Aastasada (1911–1913) ning jätkas see-

järel nimetatud ajalehe sisult ja nimetuselt teisenenud järglase Tartu Päevaleht: Meie Aastasada ajakirjanikuna. 1915. aastal läks Tomp Tartust Tallinna ja leidis kiiresti tööd Päevalehe toimetuses, kus pärast hulga ajakirjanike (Karl Robert Pusta, Hugo Raudsepp, Eduard Virgo, Johannes Vunn jt) lahkumist 1914. aasta alguses oli vaja kogenud toimetajaid. Seega töötasid Mändmets ja Tomp aastatel 1916–1918 koos Päevalehes. Nende teed läksid lahku 30. novembril 1918, mil J. Tomp koos August Hanko, Joosep Prümmeli, August Tammanni ja Aleksander Veileriga lahkusid Päevalehest tegema Jüri Vilmsi ja Aleksander Veileri eestvedamisel uut päevalehte Vaba Maa. Tagasihoidlikuma ja vaiksema loomuga Mändmets jäi oma kolleegide lahkudes Päevalehte edasi ning tegi kriitilisel ajal – enne kui toimetuses asusid tööle Hans Rebane, Karl August Hindrey, Mihkel Aitsam jt – üksinda mitme mehe töö.

Seega oli selles kolmikus just Mändmets koos töötanud nii P. Olaku kui ka J. Tombiga. Lisaks tööalasele kokkupuutele olid Mändmets ja Olak mõlemad aktiivselt tegevad Tallinna Rahvahariduse Seltsi juurde moodustatud kirjanduse haruseltsis, mille ettevõtlikkusest ja initsiatiivikusest oli 1913. aastal sündinud kirjanike-ajakirjanike (peaaegu kõik autorid olid olnud või olid hetkel ametis ajalehtede juures) koguteos „Voog I”.

Lisaks eeldustele, mis tulenesid Mändmetsa, Tombi ja Olaku omavahelistest kokkupuudetest ja suhtlemisest, on oluline ka see, et kõik kolm olid ühtaegu sõbralikud, ettevõtlikud, targad ja armastasid ajakirjandustööd. Mändmetsaga üle kümne aasta Päevalehes koos töötanud Tõnis Braks on tema kohta öelnud: „J. Mändmets oli väga mõnus ja sõbralik inimene” (KM EKLA, f 272, m 8 : 2, lk 72). Mändmets ise on ajakirjanikuks olemise kohta kirjutanud: „Üteldakse: ajakirjaniku amet on tülikas, närvesööv, inimest ruttu kulutav. Võib olla. Aga ometi usun: ilusamat ametit vist ilmasi ei ole ja ma ei kahetse, et saatus on ka mind heaks arvanud paisata sellele alale” (Päevaleht 1925, nr 351: 6).

P. Olaku ühiskondlikku avatust iseloomustavad juba tema rakendatus ja suutlikkus (ta oli aktiivne seltskonnategelane, lisaks ajakirjanikutööle oli ta 1940. aastani Estonia teatri direktor). Ajakirjanikuna oli ta seda tüüpi, kes „...väiklasest ja näotust lehtedevahelisest vaenust teadlikult kõrgemal seisis” (KM EKLA, f 92, m 41 : 1, lk 142). Ajalehtede omavahelisest nääklusest ja jagelemisest, mille põhjuseks vähemalt nende kolme ajalehe – Päevalehe, Tallinna Teataja ja Vaba Maa – vahel ei olnud niivõrd ideoloogilised erimeelsused, kuivõrd võitlus tiraaži mõjutavate lugejanumbrite pärast, seisis kõrgemal ka Mändmets ja Tomp.

Kogenud lehemeestena tundsid nad vastutust ajakirjanduse üldise tase- me ja muret ajakirjanike sotsiaalsete garantiide pärast. Lähimineviku heitlikud aastad (1917–1918) olid muret ajakirjanduse ja ajakirjanduses leiba teenivate isikute pärast kindlasti vaid suurendanud. Omavaheliste jutuajamiste käigus oli jõutud arusaamisele, et ajakirjanikudki vajavad oma huvide kaitseks kutseesindust. Nad ei hakanud plaani laiemas ringis arutama ega kooskõlastama. J. Tomp seadis kokku ühingu põhikirja kavandi, see vaadati veel koos üle ning paberil oligi ühing sündinud.

19. juuni õhtul kella kaheksaks kutsusid algatajad oma kolleege Vaba Maa toimetusse ühingu asutamiskoosolekule. Tulijaid ei olnud palju, sest ühingu asutamine polnud laialt teada. Olid algatajad ise ja mõned ajakirjanikud Päe-

valehe, Vaba Maa ja Tallinna Teataja toimetustest. Lisaks läbirääkimistele ühingu tegevuse põhimõtete üle otsustati, et ühingu liikmeks võivad saada kõik, kellele töö ajakirjanduses on palgatöö (ka ajalehtede pidevad kaastöölised ja korrektorid), ning määrati liikmemaksu suurus – 0,5% kuupalgast (Päevaleht 1919, nr 125: 3). Et osavõtjaid oli vähe, otsustati valida ajutine juhatus (seda nimetati ka toimkonnaks), mille esimene ülesanne oli ühingu tutvustamine ja sellele liikmete värbamine. Ajutisse juhatusse valiti algatajate Mändmetsa, Tombi ja Olaku kõrval veel Hugo Raudsepp (Vaba Maa) ja Hugo Kikson (Päevaleht) (vt Päevaleht 1934, nr 303a: 5).

Ühingu ajutine juhatus kutsus esimese peakoosoleku, ühtlasi ametliku asutamiskoosoleku, kokku 4. novembril 1919. Sellest Asutava Kogu ajakirjanike toas toimunud koosolekust võttis osa juba 30 ajakirjanikku. Koosolek valis ühingu esimese täievolilise 9-liikmelise juhatuse ning kinnitas tegevusplaani (Päevaleht 1919, nr 241: 5). Juhatuse koosseis oli järgmine: esimees J. Tomp, kirjatöömaja P. Olak, laekahoidja Mihkel Aitsam (Päevaleht), liikmed Eduard Hubel (Tallinna Teataja), J. Mändmets, Peeter Sagar (Tallinna Teataja), August Tammann (Vaba Maa), Helmi Press-Jansen (Sotsialdemokraat), Jaan Ratasepp (Maaliit/Kaja).

Kolm olulisemat ülesannet, millega juhatus kavatses kohe tegelema hakata, olid: ajakirjanike liikumis- (sõit raudteel priipiletiga) ja suhtlustingimuste (telegraafi kasutamine soodustariifiga) parandamine, ajakirjanike puhkekodu rajamine Viimsi mõisa ja Vabadussõja rinnetel viibivate võitlejate ajakirjandusega varustamine. Kui kahe esimese ülesande täitmisega läks aega (sõiduks raudteel said ajakirjanikud priipassid 1922. aastal ja oma puhkekodu osteti 1927. aastal), siis ajalehti hakati rindevõitlejatele kohe saatma, kusjuures nende eest tasus vabariigi valitsus (Päevaleht 1934, nr 303a: 5).

Ühingu enda tegevus aga soikus mõneks ajaks ja 1921. aasta alguses kogunes aastakoosolekule Tallinna Teataja toimetuses vaid kaheksa liiget. Nentides, et ajakirjanikel pole koostöös tahtmist ega jaksu, arutati võimalust ühingu tegevus üldse lõpetada (Päevaleht 1934, nr 303a: 5).

Ilmselt oli ajakirjanikepoolse leiguse üks põhjusi selles, et kuigi taheti luua ülemaalist organisatsiooni, oli tegevus siiski jäänud vaid Tallinna-keskseks. Enamgi veel, suuresti kolme väljaande – Päevaleht, Vaba Maa, Tallinna Teataja – keskeks. Kaasatud polnud isegi mitte Postimehe ajakirjanikud, teiste ajalehtede-ajakirjade omadest rääkimata. Algatajatest polnud keegi küll teiste kaasamise vastu, pigem ikka poolt, kuid samas ei tehtud ka selle suunalist tööd. 1921. aasta alguse koosolek lõppes siiski kindla otsusega: ajakirjanike ühing peab tööle rakenduma, sest selle peamine eesmärk – ajakirjanike eluliste huvide kaitse – on vajalik ja selle eest seismine eelkõige nende endi mure. Selle seisukoha toel asuti tegema ettevalmistusi ajakirjanike kongressi kokkukutsumiseks (Päevaleht 1934, nr 303a: 5).

Kongress toimuski 30. aprillil 1921 Tallinnas Raekoja saalis ja sellest võttis osa 64 ajakirjanikku pea kõikjalt Eestist. Kõige rohkem oli osavõtjaid loomulikult Tallinnast, kus ilmus ka kõige rohkem väljaandeid. Riigivanema nimel tervitas kongressi siseminister Karl Einbund, riigikogu esimees Otto Strandmann saatis oma tervituse telegraafi teel. Kohal olid ka Soome Ajakirjanike Liidu, Helsingi Ajakirjanike Ühingu ja Läti ajakirjanike esindajad.

Kongressi sõnum oli viie ettekandja kõnedes. Pika ajakirjanikustaažiga Anton Jürgenstein Postimehe toimetusest rääkis eesti ajakirjanduse

vastutusest oma riigi ja rahva ees, rõhutades, et ajakirjandus peaks jätkuvalt täitma talle algusaegadest alates tunnuslikku kasvatav-harivat ülesannet, sest ka omariikluse tingimustes pole vajadus hariva ajakirjanduse järele kuhugi kadunud. Jürgenstein kinnitas, et oma riigis peab ajakirjandus riiklikult mõtlema ja kasvatama rahvast kohusetunde ja vastutuse vaimus (Postimees 1921, nr 96b: 2). Õigusteadlase Anton Palvadre ettekanne käsitles ajakirjaniku õiguslikku seisundit. Tõdedes, et kuigi juriidilises tähenduses on vabariigi perioodil Eestis seni küll liigutud vaid vaba sõna kitsendamise ja piiramise sihis (sõjatsensuuri sisseseadmine 1919. aastal, 1920. aasta aprillis kehtestatud kitsendused jm), on samas mõistetud kontrolli vajalikkust seoses sõjasündmuste ja riigi ebastabiilse olukorraga. Palvadre avaldas lootust, et kitsendused asendatakse peatselt demokraatliku ajakirjandusseadusega (trükiseadus võeti vastu 1923. aastal) ning et ajakirjanikud oskavad vääriliselt hinnata vaba sõna tähendust ja tähtsust (Postimees 1921, nr 97: 3). Eduard Laaman Päevalehest andis ülevaate ajakirjanduse arengust teistes maades. Üks tema ettekande järeldusi oli, et Eestis on teiste riikidega võrreldes väga vähe avalikkust: seltskonnaelus puuduvad vaimsed klubid ja koondised, valitsus annab ajakirjandusele oma tegemistest vähe teada ja suhtleb ajakirjandusega liiga vähe. Laamani meelest määrab aga just ühiskond ajakirjanduse tooni ja taseme: kui ühiskond toimiks normaalse kodanikuühiskonnana, oleks ka ajakirjanduse vaade avaram ning ajalehed-ajakirjad sellele vastavalt sisukamad ja huvitavamad (Vaba Maa 1921, nr 112: 1). Harald Vellner (Vaba Maa) käsitles ajakirjanike organisatsiooni toimimise põhimõtteid. Tema soovitus oli, et ajakirjanike ühinemine toimuks eelkõige vaimsete kutsehuvide najal ja et majanduslike küsimustega tegeldaks vastavalt võimalustele. Vellneri soovitus tulenes tema seisukohast, et Eesti ajakirjanduses ei ole erapooletut palgatöölist, kõik ajalehed on erakonnalehed, toimetustes töötavad inimesed on erakondade liikmed või vähemalt erakondadele lähedase meelsusega. Lisaks sellele on paljud toimetajad ise seotud ajalehtede väljaandmisega. Seega on oht, et poliitika ja majandus omavahel põimuvad ja segunevad, liiga suur ning võib muutuda segavaks jõuks ühingu tegemistele (Postimees 1921, nr 97: 3). August Tammani (Vaba Maa) ettekanne keskendus küsimustele, mida oleks kiiresti vaja teha, et toetada ajakirjanike liikumisvõimalusi, samuti tagada neile sissepääs mitmetele tasulistele või kutsetega piiratud üritustele.

Arutelu käigus peatutigi kongressil kõige rohkem ajakirjanike ainelisel seisukorral. Selle viletsuse üheks põhjuseks leiti peaaegu üksmeelselt, et Eestis on liiga suured paberi- ja postikulud, mis koormavad väljaandjaid ega võimalda neil ajakirjanikele korralikku palka maksta. Olukorra parandamiseks tegi kongress ettepaneku, et ajakirjandust tuleks trükkida Eestis toodetaval paberil (Vaba Maa 1921, nr 112: 1). Pärast kongressi lõppu toimus kohe ühingu peakoosolek, mis valis uue juhatuse. Ühingu etteotsa valiti Georg Eduard Luiga (Päevaleht), kirjatöimetajaks A. Tammann (Vaba Maa) ja laekahoidjaks M. Aitsam (Päevaleht). Juhatusse valiti E. Hubel (Tallinna Teataja), Johanna Rebane-Sild (Päevaleht), P. Olak (Tallinna Teataja), Woldemar Koch (Kures) (Päevaleht), J. Tomp (Vaba Maa), Hella Jürgenstein (Päevaleht). Seega said juhatusse taas ainult Tallinna toimetuste liikmed (Vaba Maa 1921, nr 112: 1).

Postimehes ilmunud kokkuvõttes nenditi, et kongress oli asjalik, räägiti lühidalt ja otsused võeti vastu üksmeelselt (Postimees 1921, nr 96a: 2).

Varasemaid katseid ajakirjanike ühendamiseks

Jälgides ajakirjanike ühingu asutamislugu, märkame, et 1919. aasta eestvedajatest kaks, P. Olak ja J. Mändmets, olid osa võtnud kümme aastat varem toimunud suurest ajakirjanike koosolekust, mida nimetati koguni kongressiks. Nii võime väita, et Olak ja Mändmets viisid 1919. aastal lõpule 1909. aastal pooleli jäänud kavatsuse.

Tegelikult on Eesti Ajakirjanikkude Ühingu hoopis pikem eellugu. Ja ehkki 1921. aastal kõneldi esimesest Eesti ajakirjanike kongressist, pole see päris täpne. Siis toimus esimene ajakirjanikkude ühingu kongress. Esimene ajakirjanike kongress oli toimunud kümme aastat varem, 1909. aastal.

Kuid tuleb tunnistada, et ka 1909. aasta kongress polnud esimene kord, mil ajakirjanikud püüdsid korraldada ja kindlamale alusele seada omavahelest koostööd. Esimesed sellesisulised katsed jäävad XIX sajandisse.

Esimese katse eestikeelseid väljaandeid koondada tegi ajalehe Olevik väljaandja ja toimetaja Ado Grenzstein juba 1885. aastal. Nimelt avaldas ta siis põhjaliku kava „Plaan, mille järele Eesti elu tuleks mõnusale korrale seadida”. Selle plaani 13. alajaotuseks oli peatükk „Ajakirjandus”. Grenzsteini plaan asutada „uus ajakirjandus” tähendas ennekõike ajakirjanduse mõistlikku majandamist ja ajalehtede töö omavahelist koordineerimist: seitse väljaannet oleksid pidanud omavahel kokku leppima valdkonnad, mille kohta üks või teine materjale avaldab (nt poliitikalehed Virulane Tallinnas ja Olevik Tartus, kooli- ja haridusleht Valgus jms). Ajalehed ei kordaks ühtesid ja neid samu kirjatükke ja lõpetaksid omavahelised hõõrumised. Igasugune orienteeritus kasumile – „äri-asi” – pidi sellest ühendusest väljapoole jääma. Juhtrolli selles ühenduses nägi Grenzstein oma lehel ja iseendal, kusjuures Olevikust oleks pidanud saama koguni päevaleht (Olevik 1885, nr 50: 1).

Aga Grenzsteini plaan jäi tähelepanuta: teiste eesti ajalehtede väljaandjad-toimetajad ei vaevunud seda isegi mitte arutama. Kümnekond aastat hiljem tuli sama plaan veidi muutunud kujul uuesti jutuks. Siis tahtis tollane Haapsalu ülemtalurahvakohtu esimees Karl Hellat eestikeelse ajakirjanduse väljaandjaid samuti omavahel koondada ja lepitada, et ajakirjanduse terendamise kaudu parandada avalikku elu. 10. juunil 1896 Tallinnas, 1. augustil 1896 Tartus, 5. jaanuaril 1897 Tartus ja 1. augustil 1897 Tallinnas toimusidki toimetajate nn hea tahte kokkusaamised omavahelisteks lepeteks ja läbirääkimisteks (Aru 1997: 95–105). Tookord üritati luua ajakirjanike au- ehk vahekohus, mis paraku jäi sündimata. Esimene kaebus, mida vahekohtus taheti arutada (Sakala toimetaja Ado Peedi kaebus Postimehe toimetaja ja väljaandja Jaan Tõnissoni vastu auriivamise pärast), kukkus kohe läbi, sest Jaan Tõnisson keeldus sellise „ilma mingi korralduseta töötava kogu kohtumõistlise võimu alla alandamist” (Postimees 1898, nr 8: 1–2).

Selle kogu kõige suurem plaan oli ajalehtede ühenduse loomine. Kõik väljaanded oleksid pidanud koonduma ühendusse, mis oleks neid kõiki kirjastanud ja majandanud. Ühismajandamise põhimõtte järgi koostatava ühenduse korralikuma äriplaani tellis K. Hellat A. Grenzsteinilt, kes saatis esimese variandi nimetusega „Kinnine ringkiri Eesti toimetajatele” ajalehtede toimetajatele laiali märtsis 1897 (KM EKLA, f 38, Grenzstein XIII, lk 305). Selle peamine ettepanek oli koondada senised kümme väljaannet neljaks, mida oleks toimetatud ja trükitud ühe katuse all Tartus. Grenzstein esitas oma idee

ka trükituna brošüüris „Ajakirjanduse ühendus. Tee, mis rahva ajakirjanduse eesmärgile viib” (Grenzstein 1897).

Tegelikult oli Grenzsteini plaan mõistlik: ajalehed maadlesid sel ajal majandusraskustega ja olid vaesed nii oma sisult kui ka vormilt. Neid ilmus küllaldane hulk – 1897. aastal ühtekokku 24 eestikeelset väljaannet (vt Peatükke 2000: 236) –, kuid teemade valik ja käsitus oli kõigis sarnane: põllutöö, majapidamine, lastekasvatus ja kooliharidus. See, et plaani isegi arutama ei vaevunud, tulenes sellest, et tollased leheomanikud (kes enamasti olid ka vastutavad toimetajad) polnud veel harjunud koostööd tegema. Grenzstein vaatas oma plaanides natuke kaugemale kui teised tollased toimetajad ja oli olukorrahinnangutes selgem ja julgem. Selle esimese ühenduse loomise katse kõige olulisem eesmärk oli korrastada ajakirjandusturgu, et parandada väljaannete ilmumisvõimalusi. Kuid eesmärgi täitmine oleks kindlasti parandanud ka ajakirjanduse sisu.

Grenzsteini algatus oleks tähendanud ajakirjanduse ühinemist. Ajakirjanikke endid koondavat-ühendavat ühingut poleks saanud veel sündida, sest ajakirjanduses töötavad nn toimetajad olid ebamäärase staatusega kirjanemehed, kes ei mahtunud Tsaari-Venemaal seltside moodustamist reguleeriva seadusandluse raamidesse. Seda isegi pärast 1897. aasta Ministrite Komitee määrust, millega seltside asutamist reguleeriti kuni 1906. aastani (Anufrijev 1916: 26–27). Tsaarivalitsus käsitles ajakirjandust kui võimu ning selle võimuga seotud isikute koondumist ei saadud lubada.

Peterburi kongress ja eesti ajakirjandus

Esimesed ajakirjanike kogunemised ja nõupidamised Venemaal toimusid 1905. aastal, kui ühiskonna üldine vabaduspüüd sundis võimusele esimestele suurematele järeleandmistele ka ühingute-seltside moodustamisel ja avalike koosolekute korraldamisel (Anufrijev 1916: 30–31).

1905. aastal Peterburis toimunud Venemaa ajakirjanike esimene kokkusaamine puudutas eesti ajakirjandust otseselt vähe. Sellest kirjutati möödult ja sedagi peamiselt kahes ajalehes, Postimehes ja Uudistes, mille toimetajad kongressist kirjutades selgitasid ka omavahelisi vastuolusid ja vahekorda.

„Üleriikline ajakirjanikkude ja kirjanikkude kongress”, nagu seda nimetas eesti ajakirjandus, toimus 5.–8. aprillini 1905. aastal ja sellest võttis osa umbes 140 ajakirjanikku kogu Venemaalt. Peterburi lehtedest oli asja korraldamisega kõige agaramalt seotud sotsiaaldemokraatliku kallakuga ajaleht Russ ja mitmed väiksemad töölislehed, seetõttu nimetati kongressi ka „edumeelseks”. Eestist sõitsid Peterburi kongressile Teataja, Oleviku, Sakala ja Uudiste toimetuste esindajad. Seega nende ajalehtede esindajad, mille toimetustes oli vähem või rohkem kalduvust sotsiaaldemokraatlikku meelsusse.

Kongressiruumides käis ka Postimehe toimetaja Jaan Tõnisson ja sellest tekkis järjekordne arveteklaarimine Uudiste toimetaja Peeter Speegiga, kelle väitel jäetud Tõnisson kongressi ukse taha (Uudised 1905, nr 31: 1). Tõnisson ise seletas asja teisiti: ta jõudnud mitmesuguste asjatoimetamiste pärast kongressile hilinemisega, kui asi oli juba lõppemas ja sekretär ütles, et pole enam mõtet saali minna, seal tehakse oma „erakonda”. Tõnisson ei soovinud

sekkuda võõra erakonna tegemistesse ega läinud selle peale saali (Postimees 1905, nr 90: 3).

Speek, kes üldiselt püüdis kongressi esitada positiivses valguses, tunnistas samuti, et kongress oli eelkõige „poliitikalist laadi” ning seal katsuti saavutada poliitilisi kokkuleppeid, et töötada ühise erakonnana riigivõimu muutmiseks. Et sellise erakonna loomine kongressil lihtsalt ei läinud, tunnistab ka seal toimunud hääletamise tulemus: 140 kohalolijast olid vaid 73 nõus kongressil vastu võetud resolutsiooniga (Uudised 1905, nr 30: 3). Seega oli õigus nii Tõnissonil kui ka Speegil: kongressil tegeldi poliitiliste küsimustega ja et Tõnisson ei pidanud vajalikuks ega võimalikuks sekkuda ülevenemaalisesse poliitikasse, jäi ta pigem kõrvale. Samas teda sinna ka ei oodatud, nagu kinnitas Speek.

Kongressi resolutsiooni mitmest punktist oli kõige olulisem nõudmine, et Venemaa kõikidel rahvastel oleksid ühesugused õigused ja igal rahvusel õigus omavalitsusele (Uudised 1905, nr 34: 1; nr 35: 1). Otsuste elluviimist pidi juhtima Peterburi keskbüroo. Kohapealse elu korraldamisel loodeti kõikjal asutatavate abikomiteede peale. kuid Eestis ei jõutud kunagi nende asutamiseni.

Postimehe üleskutse

1906. aasta 4. märtsi vabatahtlike ühenduste seadus täpsustas küll nende loomise korda, alluvust, aruandlust, isegi erinevaid vorme (juriidilised isikud, mittejuriidilised ja elukutsepõhised), kuid tegelikult ei vähendanud võimude kontrolli seltsi või ühingu loomise ja tegutsemise üle (Iljinski 1912: 4–53). Nii-samuti oli seltside põhikirjalise sisuna lubatud tegevused ikkagi vaid heategevus, omaabi või kultuuriline haridustöö. Elukutsepõhiste seltside loomisel jäi endiselt piiravaks tingimuseks nõue nende liikmete seotusest kaubanduse või tööstusega (Iljinski 1912: 81–92).

1906. aasta suvel ilmus Postimehes ettepanek ajakirjanike seltsi moodustamiseks (Postimees 1906, nr 160: 1–2). Idee esitaja oli P. Speegi vend Jaan Speek, Postimehe Tallinna toimetuse liige, kes erinevalt vennast toetas Tõnissoni juhtmõtteid rahva kultuurilisest harimisest ja kasvatamisest kui kõige kindlamast abinõust ühiskonna üldiseks edasiliikumiseks.

Kirjutise sissejuhatuses püüdis J. Speek kõigepealt selgitada ajakirjanduse ülesandeid. Ta pidas oluliseks elu loomutruud kajastamist, samuti seda, et ajakirjandus oleks edumeelne, jälgiks ja kajastaks kõike seda, mis aitab kaasa rahva arengule ja heale käekäigule. Speek kutsus kõiki ajakirjanikke arendama ja kasvatama hea ajakirjanduse eeldusi. Kirjutises oli konkreetne ettepanek: „Meil tuleb ajakirjanikkude kongress kokku kutsuda, kus ajakirjanduse korraldus kõne alla võetakse ja ajakirjanikkude jaoks vahekohtu põhjusemõtte leping sundusliselt maksma pannakse.” Kongressi toimumise kohaks pakkus Speek Tallinna. Üleskutse oli suunatud kõikidele Eesti väljaannetele.

J. Speegi ettepanek ei jäänud toetuseta. Päevaleht kirjutas, et toimetuse on asjaga täiesti päri ja soovib, et asi juba ligemal ajal teoks saaks (Päevaleht 1906, nr 160: 3) ja pöördus Speegi üleskutse juurde järgmises lehes veel tagasi, kirjutades, et ajakirjaniku töö olla just viimasel ajal väga raskeks muutunud ning ühisel nõul võiksid ajakirjanikud sellest raskusest ka välja-

pääsu leida. Raskuse peamise põhjusena nimetas Päevalehe autor ajalehtede väljaandjate ja vastutavate toimetajate vahelist kahtlustamist erinevates poliitilistes seisukohtades ja vaadetes. Ajakirjanike vahekohus ja kongress võimaldaksid ajakirjanikel omavahel vastuolud lahendada ja pinged maha võtta, sest eesmärk olevat ju kõikidel eestikeelsetel väljaannetel üks: rahva hea käekäik (Päevaleht 1906, nr 161: 2).

Ometi ei sündinud seekord siiski vahekohut ega ajakirjanike kongressi. Aeg ei olnud veel küps tsaaririigi seaduste tasandil ega ka eesti ajakirjanike endi ringis. Kongressi ja vahekohtu kokkukutsujad oleksid 1906. aastal saanud olla vaid ajalehtede väljaandjad, kes olid ühtlasi ka omanikud ja vastutavad toimetajad, iga väljaannet puudutava küsimuse puhul sisuliselt ainuotsustajad. Selliseks algatuseks nagu 1919. aastal sündis Mändmetsa, Olaku ja Tombi eestvedamisel, ei ulatunud 1906. aastal ühegi palgalise toimetuse liikme jõud. Suuremate ajalehtede omanikud-väljaandjad aga tahtsid veel igaüks ise oma teed käia. Kuid ühiseks tegutsemiseks suurema eesmärgi nimel olid nad siiski valmis. Seda kinnitab kõige paremini väljaandjate ühine väljaastumine trükisõna vabaduse eest 1905. aastal (Lauk 1989: 58–72).

1909. aasta kongress ja järgnevad aastad

Eesti ajakirjanike esimene suurem kokkusaamine toimus 1909. aasta mais. Ajalehtede ülevaadetes on seda nimetatud erinevalt: „Teine Eesti ajakirjanikkude koosolek” (Postimees ja Saarlane), „Esimene Eesti üleriikline ajakirjanikkude kongress” (Päevaleht). Numeratsiooni erinevus tuleneb sellest, et 21. ja 22. märtsil 1909 toimus Riias I Balti ajakirjanike kongress, millest aga eesti ajakirjanikud osa ei võtnud. Nendes väljaannetes, kus maikuu kogunemist nimetati „teiseks”, peeti „esimeseks” just Riias toimunud kongressi. Õigem on siiski koos Päevalehega nimetada ajakirjanike kokkusaamist 1909. aasta mais „esimeseks Eesti ajakirjanikkude kongressiks”, sest sellise otsuse tegi kongress ise. Pealegi olid kokkusaamisel esindatud kõik olulisemad toimetused. Küsimused, mida kaks päeva arutati, puudutasid Eesti ajakirjanduselu tervikuna.

Riias toimunud kongressist ei võtnud eestlased tõesti osa. Enamgi veel: Tallinnast saadeti Riiga koguni protestikiri, et kongress end üldse „Balti ajakirjanike kongressiks” nimetas. Jaan Tõnissoni kirjelduse järgi oli Balti kongressi lugu alguse saanud 1908. aasta sügisel, mil keegi tundmatu noormees oli Tartus Postimehe toimetusse tulnud küsimusega, kas eesti ajakirjanikud on nõus osa võtma Balti ajakirjanike kongressist Riias. Kongressi eesmärgina nimetanud noormees läbirääkimisi Balti ajakirjanike ühishuvide selgitamiseks ja ajakirjanike ühingu asutamiseks. Tõnisson kinnitanud Eesti-poolset valmisolekut ja sedagi, et Eestis on ajakirjanike ühingu asutamist juba ammu arutatud. Ta palunud vaid, et kongressi päevakava koostamisel ja arutuse alla tulevate küsimuste kokkuseadmisel arvestataks ka eestlaste ettepanekuid. Järgnenud vaikus ja oktoobris lugenud Tõnisson Riia ajalehest, et komisjon kongressi ettevalmistamiseks on juba tööle asunud. Võimalust osaleda komisjoni töös aga eestlastele ei pakutud, ei küsitud ettepanekuid ka päevakavaks ega saadetud üleskutset osaleda kongressi töös. Kuni lõpuks ilmus Riia lehtedes teade, et kongress toimub 21. ja 22. märtsil. Tõnisson kirjutas:

„Sarnase loomuvastase seisukorra pääle tähelepanemist juhtides küsisime Tallinna Eesti lehtede toimetustest järele, mis seisukohta nemad nõndanimetatud Balti ajakirjanikkude kongressi asjus võtavad – kas sünnib sarnasel lool üleüldse osa võtta?” (Postimees 1909, nr 66a: 2). Üheskoos olevat siis väljaannete Aeg, Elu, Eesti Kodu, Koit, Postimees, Päevaleht, Põllutööleht, Virulane toimetajad otsustanud, et Eesti ajakirjanikud Riiga ei lähe. Nad koostasid oma mittemineku põhjuste kohta selgitava protestikirja ja saatsid selle avaldamiseks ajalehtede Rigasche Neuste Nachrichten ja Рижская мысль toimetustele.

Protestikirja peale saabunud kohe kõikidele eesti ajalehtedele kutsed kongressile tulla ja vabandavad selgitused, et eestlaste eemalejäämine korraldustööst juhtunud kogemata ja korralduskomisjoni kaasatud Eesti esindaja preester Aleksander Värati (Riias ilmunud ajakirja Usk ja Elu vastutav toimetaja 1908–1915) eksituse tõttu.

Eestlased kongressile siiski ei läinud. Et aga Riia ajalehed nende protestikirja ei avaldanud, lepiti kokku, et kirja viib Riiga ja esitab kongressile Põllutöölehe toimetaja Aleksander Eisenschmidt. Protesti põhisisuks oli, et Eesti ajakirjanikud ei pea kongressi „Balti ajakirjanike kongressiks”, sest neid ei kaasatud kongressi ettevalmistustesse ega saadetud neile õigeaegselt ka kutseid. Alla olid kirjutanud paarkümmend ajakirjanikku (E. Virgo, P. Olak, G. E. Luiga, J. Mändmets jt) (Postimees 1909, nr 66b: 2).

Kuigi Eesti ajakirjandus jäi Riia kongressil esindamata, võeti Riias siiski vastu otsuseid, mis nõudsid ka eesti ajakirjanike seisukohta. Nende arutamiseks kogunesid eesti ajakirjanikud 24. ja 25. mail 1909. aastal Tallinna Raekotta Eesti ajakirjanike kongressile (Päevaleht 1909, nr 115: 3).

24. mai hommikul kell 11 avas kongressi selle kokkukutsuja, Postimehe peatoimetaja Jaan Tõnisson. Kohale oli tulnud 38 ajakirjanikku peaaegu kõikidest Eestis ilmuvatest väljaannetest. Tartust olid esindatud Postimees, Rahva Päevaleht ja Eesti Kirjandus, Tallinnast Virulane, Päevaleht, Töö, Ristirahva Pühapäevaleht, Näiteleht ja Moodu Album, Pärnust Pärnu Postimees, Viljandist Rahvaleht, Meie Kodumaa ja Sakala, Kuressaarest Hääl ja Peterburist Peterburi Teataja. Külalistena võtsid koosolekust osa Soome ajalehtede Helsingin Sanomat, Uusi Suometar ja Opettajanlehti ajakirjanikud (Saarlane 1909, nr 37: 3).

Sissejuhatavas kõnes rõhutas J. Tõnisson, et varasemad katsed asutada ajakirjanike ühisus ei õnnestunud seetõttu, et ajakirjanike vahel oli liialt palju eriarvamusi. Nüüd olevat aga rohkem ühist pinda ning lootus koostöö võimalikkusesse suurem. Kongressi juhatajaks valiti Jaan Tõnisson. Esimene pikem arutelu oli küsimuses, kes üldse on ajakirjanik ja seega kongressil hääleõiguslik (Päevaleht 1909, nr 116: 3).

Tõnisson pakkus, et ajakirjaniku mõiste alla kuuluvad kõik need, kes iga päevaselt ajakirjanduses töötavad. Kirjasaatjad ja ajalehtede-ajakirjade väljaandjad pole ajakirjanikud. August Kastr (Tallinna Teataja) arvas, et Eesti oludes pole selline jaotus mõistlik, sest enamasti osaleb ka väljaandja tegelikult ajakirjandustöös. Ajakirjanikuks ei tohiks pidada ainult neid, kes puhtalt äriasjus väljaande juures tegutsevad, aga selliseid Eestis ei olevatki. August Hanko lõpetas selle vaidluse ettepanekuga lükata küsimus, kes on ajakirjanik, edaspidiseks ja anda kongressil hääleõigus kõigile, kes kohale on tulnud ja end kirja pannud. Nii toimitigi.

Oli veel üks oluline probleem, mis tuli selgeks rääkida: kas toimuv üritus on Balti kongressi piirkondlik järelkaja või iseseisev kongress? Ka selles küsimuses läksid arvamused lahku ning lõpuks otsustas juhataja: „Kui meie praegust kongressi Balti ajakirjanikkude kongressi grupeks nimetame, siis loome selle läbi oma läbirääkimistele väga kitsad piirid. Meie tahaksime aga ka neid asju siin harutamise alla võtta, mis just meid riivavad. Sellest oleks siis hea, kui me iseseisvalt saaksime tööd teha ja neid asju siin läbi rääkida, mis meil just südame peal põlevad” (Päevaleht 1909, nr 116: 3).

Pärast neid kahte olulist punkti hakati arutama Balti kongressi otsuseid. Kohalike kirjanike ja ajakirjanike omavaheliseks lähendamiseks oli Riia kongress otsustanud, et ajakirjanike kongresse tuleb hakata korraldama regulaarselt ning selleks tuleb luua alaline büroo. Lisaks soovitati luua kutseühingutena nn ajakirjanike klubisid, millel oleksid osakonnad ka Tallinnas ja Tartus, ning hakata välja andma neljakeelset ajakirjanike ajakirja.

Kongresside korraldamise ja büroo asutamisega oli Tallinna kongress nõus. Oma esindajateks büroosse valiti Riias elav vandeadvokaat Jüri Jaakson ja Jaan Tõnisson. Ajakirjanike klubide asutamise suhtes oli enamik kongressi liikmetest seda meelt, et need ei tohiks olla vaid kutseühisused, vaid peaksid töötama laiemates piirides, kujunema „ajakirjanikkude seltsiks”. Et aga kehtiv vabatahtlike ühenduste seadus seda ei võimaldanud, otsustati Balti ajakirjanike kongressi büroole saata ettepanek, et see uuriks, kuidas oleks võimalik sellist ühisust asutada, mis saaks töötada avaramal alusel (Postimees 1909, nr 113: 3). Eraldi Tallinna ja Tartu klubisid ei peetud vajalikuks, sest Eestis on nii vähe ajakirjanikke, et ka ülemaaline klubi on kohalik (Sakala 1909, nr 40: 2). Neljakeelset ajakirja ei peetud otstarbekaks. Riiga otsustati saata ettepanek anda neljakeelse ajakirja asemel välja sama sisuga paralleelväljaandeid igas keeles eraldi.

Pikema ja elavama arutelu tekitas eesti ajakirjanike ainelise olukorra küsimus. Ettekande sel teemal tegi Eduard Hubel (Virulane). Ta väitis, et ajakirjanike palgad on madalad, et lehemehed töötavad nagu „tuule peal”, kindluse ja tagatiseta. Seetõttu puudub ajakirjanikel ka iseseisvus ja kõlbeline julgus (Päevaleht 1909, nr 117: 2–3). Lõpuks jõuti taas ühisuse loomise plaanideni (Päevaleht 1909, nr 120: 3). Rõhutati, et see ühisus ei peaks hea seisma mitte ainult ajakirjanike ainelise seisukorra eest, vaid aitama kaasa kõlbelisema ja parema ajakirjanduse arengule ning võitlema tühja kõmuajakirjanduse vastu. Ühisuse põhikirja kokkuseadmiseks moodustati eraldi komisjon, mille liikmeteks nimetati: A. Hanko (Päevaleht), E. Hubel, Johannes Reinthal, J. Tõnisson ja E. Virgo (Postimees 1909, nr 114: 3). Eesti ajakirjanike ühisus pidi ühtlasi saama kohalikuks klubiks selles mõttes, nagu oli soovitatud Balti ajakirjanike kongressil Riias.

Hilja õhtul hakati arutama vahekohtu küsimust. Sel teemal oli erinevaid arvamusi ja ettepanekuid. J. Elbe arvas, et kui asutatakse ajakirjanike kutseühisus, võiks see täita ka vahekohtu ülesanded. J. Tõnisson väitis vastu, et kutseühisuse peale ei saa lootma jääda: selle asutamine võib karmi seadusandluse tõttu pikalt aega võtta, aga vahekohut oleks kiiresti vaja. Tõnissoni toetas A. Hanko, kes osutas ka, et vahekohus võiks kohe tööle hakata, kui Tallinna ja Tartusse moodustada vahekohtu toimkonnad, kes hakkaksid asju ajama. Sellised toimkonnad loodigi. Tallinnast valiti toimkonda A. Hanko ja J. Reinthal ning Tartust E. Virgo ja Jaan Jõgever (Eesti Kirjandus) (Päevaleht 1909, nr 120: 3).

Kongressi teisel päeval võeti kõne alla Vene ja Eesti ajakirjanduse vahekord. Tõnisson selgitas, et eestlastel on vaja oma mõtteid ja seisukohti vene intelligentsile ja võimudele tutvustada, muidu võib venestamise pealetungi tagajärjel elu Eestis väga raskeks minna: „See on selge, et edaspidi venestamise ja saksastamise küsimused veel palju teravama kuju omandavad. Kui Vene rahva hulgas laialt enesetunne ärkab, siis võib ütelda, et isegi kadettide ringkondades vaenulikult rajarahvaste autonoomialaste püüete peale vaadatakse. Teisel pool organiseerib ennast jälle kõiksaksluse vool ja see on selge, et meie siis kahe vägeva kivi vahele jääme. Meie peame nüüd katsuma nii asja ajada, et Vene rahvusline püüe mitte meie vastu ei käiks ja selleks on tarvis Eesti ja Läti rahva ülesannet Balti piirimaadel selgitada. Meie peame näitama, et nende rahvaste venestamine Vene üldsuse mõttele sugugi tarviline ei ole. Kui meie seda ei suuda selgeks teha, siis võib sellest meie rahva iseolemisele väga raskeid aegasid tekkida” (Päevaleht 1909, nr 122: 2). Tõnisson tegi ettepaneku asutada büroo, mis korjaks kokku ja töötaks läbi vastavateemalise materjali ja hoolitseks ka selle levitamise eest, näiteks saadaks edasi Vene ajakirjandusele. G. E. Luiga pakkus omakorda, et võiks koostada ja välja anda üksikküsimusi käsitlevaid brošüüre. Tõnisson kinnitas, et temalgi olnud brošüüride mõte, kuid nende kirjutamine nõuab aega ning ta ei usu, et kirjutajaid kergesti leitaks. E. Hubel ei pidanud samuti brošüüride mõtet heaks, sest neid loetavat vähe. Tema soovitas kirjutiste avaldamiskohana just vene kirjandus- ja poliitikaajakirju, sest viimased on lugejate hulgas populaarsed ja suure levikuga. Arutelu lõpetuseks asutatigi büroo, mille ülesandeks jäi korraldada, et Vene ajakirjanduses ilmuks regulaarselt kirjutisi Balti küsimustest ja oludest. Büroosse valiti G. E. Luiga, J. Reinthal, P. Olak (Virulane), E. Virgo ja A. Jürgenstein (Postimees) (Päevaleht 1909, nr 122: 1).

Ajakirjanike hariduse üle peetud mõttevahetuses tõdeti, et ajakirjanikud peavad jätkama eneseharimise teed, sest paremat võimalust ei ole. Et iseharimist soodustada, soovitati toimetusesisest spetsialiseerumist ja tööjaotust (Postimees 1909, nr 115: 3).

Järgmine koosolek/kongress otsustati kokku kutsuda, kui loodava ajakirjanike ühisuse põhikiri on arutamiseks valmis, kuid igatahes enne järgmist Balti ajakirjanike ühist kongressi.

Tõnisson juhatajana pidas kongressil veel lühikese lõpukõne ja siis sõideti ühisele väljasõidule Tiskre randa. Meeleolu oli kõigil hea, sest arutatud oli palju olulisi küsimusi, tülli omavahel ei mindud ning ajakirjanike ühing näis kohe-kohe sündivat (Postimees 1909, nr 115: 3).

Üksmeelset edasiminekut Eesti ajakirjanike ühinguga pidurdasid juba 1910. aasta esimestel nädalatel sekeldused Virulase toimetuses, mis lõppesid toimetuse liikmete lahkumise ja Tallinna Teataja sünniga. Sekeldused on toimumu kohta isegi vähe öeldud: see oli ajakirjanike ühisprotest nende hinnangul alatult käitunud Virulase väljaandja ja vastutava toimetaja Mihkel Antje vastu. Virulase toimetuse liikmed (J. Reinthal, J. Mändmets, E. Hubel, P. Olak, A. Kampf, O. Peterson) selgitasid kõike oma pikemas kirjas. Virulase toimetuse liikmete süüdistus vastutava väljaandja vastu oli tõsine: M. Antje viinud ühes uusaastasooaviga kohalikule trükiasjade inspektorile Harry Jansenile 25 rubla ja viimane viinud selle omakorda kubernerile kätte. „Iga tõsi-ajalehe kohus on altkäemaksude ja „pistmiste” ja meelehääandmise vastu võidelda,” kirjutati ajakirjanike avalikus kirjas (Postimees 1910, nr 14: 3). Et

M. Antje toiminu pärast ei vabandanud ega lahkunud ametipostilt, nagu protestijad olid soovinud, lahkusid toimetuseliikmed ise.

Ettevalmistused II Balti ajakirjanike kongressiks olid aga alanud. 1910. aasta alguses oli Jaan Tõnisson Eesti ajakirjanike esindajana Riias, osaledes maikuusse kavandatud kongressi ettevalmistamises (Postimees 1910, nr 27: 3). Luba selle pidamiseks oli olnud raske saada. Liivimaa kuberner ei julgenud seda anda ja nii tuli luba nõutada otse Peterburist (Päevaleht 1910, nr 120: 1–2).

26. mail kongress algaski. Osavõtjaid oli 40 ringis, nende hulgas eestlased ajalehtedest Päevaleht, Tallinna Teataja, Pärnu Postimees, Sakala ja ajakirjast Noor-Eesti. Kõige rohkem oli läti ajakirjanduse esindajaid. Vähem kui korraldajad olid lootnud, oli ajakirjanikke kohalike vene- ja saksakeelsete väljaannete juurest (Päevaleht 1910, nr 120: 1–2). Kongress oli oma sisult ja toonilt märksa tagasihoidlikum kui I kongress. Esimesel päeval nenditi, et plaanitud neljakeelset ühisajakirja ei asutata, sest selleks pole raha ega ka tahtmist. Suurema osa päevast täitis arutelu Balti rahvaste ühishuvi ja võimalike koostöövormide üle (Päevaleht 1910, nr 121: 1–2). Teine päev kulus Balti ajakirjanike vastastikuse abiandmise seltsi põhikirja projekti arutamisele. Seltsi keskjuhatuse pidi paiknema Riias. Teistes linnades, kus seltsiga oleks liitunud vähemalt kümme liiget, pidid hakkama tegutsema haruseltsid. Põhikirja järgi oli seltsi eesmärk liikmete haridusliku ja majandusliku seiskorra parandamine (Päevaleht 1910, nr 122: 1).

Eesti tollased kõige mõjukamad ajalehed Päevaleht ja Postimees ei hinnanud kongressi eriti tulemuslikuks. Postimees kirjutas, et suur osa ajast kulutati püüdele ületada vene-, saksa-, läti- ja eestikeelsete väljaannete vahelisi erimeelsusi, kuid see olnud raisatud aeg. Eesti ja läti ajakirjanikel pole mingeid erimeelsusi ja nende koostööd ei sega miski (Postimees 1910, nr 120: 1). Ühishuvi saksa- ja venekeelsete väljaannetega, kui silmas peetaks kodumaa üldist head käekäiku, oleks aga võimalik vaid siis, kui viimased vabaneksid oma eesõiguslikkust rõhutavast suhtumisest (Postimees 1910, nr 121: 1). Kõneks võeti ka ajakirjanike majanduslik kitsikus (nimetati ka palgavahemikke, nt saksa lehtede toimetuseliikmetel jäi see vahemikkus 200–300 rubla, vene lehtede ajakirjanike palgad olid 100 rubla ringis, eesti ja läti ajakirjanikel aga vaid 80–100 rubla). Järgmine kongress pidi toimuma 1911. aastal Tartus või Tallinnas (Päevaleht 1910, nr 122: 1). Kuid ettevalmistustest kaugemale sellega ei jõutud: luba selle toimumiseks oli keeruline saada ja ühiskondlik-poliitilised sündmused arenesid tempos, mis lükkasid kaugemale nii ajakirjanike kongressi kui ka seltsi põhikirja kinnitamise.

Kokkuvõtteks

1919. aastal loodud ajakirjanike ühing kasvas ülemaaliseks 1921. aasta kongressiga. Kongressist alates polnud ühing enam sõpruskondlik algatus, vaid ajakirjanike kutseorganisatsioon, mille kaudu (Eesti Ajakirjanike Liidu esimehe Jaan Taklaja sõnade järgi) ajakirjanikud määratlesid end „iseseisva riigi ja rahva teenritena” (Päevaleht 1934, nr 303: 4).

1921. aastal toimunud eesti ajakirjanike kongressi on raske võrrelda 1909. aasta kongressiga, sest need ajajärgud erinevad omavahel tingimustelt

ja võimalustelt. Samavõrd erineb ka nende kahe aasta ajakirjanduspilt, sest ajakirjandus kui ühiskonna mõtete, meeleolude, ootuste ja vajaduste kandja (ka mõjutaja ja suunaja) on nii heas kui ka halvas seotud oma ajaga.

Kuni Eesti Vabariigini oli eestikeelne ajakirjandus valvatud ja takistatud. Trükivabaduse saavutamine oli ajakirjanduslikele väljaannetele eluliselt vajalik. Ajakirjanike ühingu loomise eesmärgidena 1909. aastal nii tähtsal kohal olnud väljaandjate omavahelised suhted (ka idee vahekohtust, et erimeelsused ei jõuaks võimudeni ega muutuks seeläbi ilmumise lisatakistuseks), koostöösoov ja ühisosa otsimine polnud muud kui püüd laiendada ajakirjandusele seatud piire.

Oma riigi tekkides loodi ajakirjandusele uus seadusandlik baas, kinnitati (riigi ja kodanike kaitsmise piirangutega) sõna- ja trükivabadust. Ajakirjanduse staatus ja sihid muutusid ühiskondlikus plaanis ja tähenduses. Muutuse selle sisulises suuruses sõnastas 1921. aasta kongressi ajal Vaba Maa, rõhutades, et ajaloo näitelaval ei seista nüüd mitte ainult eestlastena, vaid Eestina (Vaba Maa 1921, nr 111: 2). Tagasivaatavalt on Jaan Taklaja kinnitanud, et ajakirjanike ühingu sünd oli „iseteadlike eesti ajakirjanike seisuse sünd” (Päevaleht 1934, nr 303b: 4). See iseteadlik eesti ajakirjanik pidi hakkama seisma oma õiguste, arengu ja vajaduste eest. Küsimuseks ja kaalukeeleks kujunes ajakirjaniku ametialane oskus ja toimetulek. Seetõttu jäid 1919. aastal ühingu asutamisel kõrvale kõikvõimalikud aatelised küsimused ja soovid ning loodi eelkõige elukutsepõhine, ajakirjanike endi huvide ja võimaluste eest seisev ühing.

1919. aastast alanud praktiline meeleolu andis tooni ka 1921. aasta kongressile: õhkkond oli asjalik, maailmavaatelisi küsimusi ei võetud jutuks. Kõik ühingu suured ettevõtmised ja tegemised kasvasid aegapidi juurde ja olid mõeldud eelkõige ajakirjaniku staatuse ja olukorra parandamiseks (nt 1922. aastast hakati välja andma esimest ajakirjanike erialalist ühisväljaannet „Õitsituled”, 1925 saadi Kultuurkapitali juurde oma sihtkapital, 1927 osteti puhkekodu Kosele jne).

Eesti Ajakirjanike Liit (või ka Eesti Ajakirjanikkude Liit – sellist nime kandis ühing alates 1925. aastast) jäi ühiskonnas oma arvamusalaldustes pigem mõõdukaks ning tegeles enam liikmeskonna majanduslike küsimustega, kinnitas liidu 20. aastapäeval oma aastapäevapuhuses kirjutises ka pikaajalise staažiga ajakirjanik Oskar Mänd (1922–1935 Postimees, 1935. aasta sügisest Päevalehes) (Päevaleht 1939, nr 301: 2). Jaan Taklaja oli püstitanud 1934. aasta 4. novembril Tallinna Raekojas peetud 15. aastapäeva aktusel liidu tegevusele küll avarama sihi – tegutseda omavahelises liidus demokraatliku õigusriigi tugevdamiseks –, kuid see oli jäänud hiljaks (Vaba Maa 1934, nr 260: 7). Selle teokssaamist hakkasid takistama riigis kehtestatud kaitseseisukorra alusel vastu võetud sundmäärused, mis seadsid ajakirjandusele ranged keelud, käsud ja piirid ning lõpetasid ajakirjandusvabaduse.

Kuid 1919. aastal kolme mehe algatusena sündinud ühing oli loodud ajakirjanike toetuseks ja koostööks – kõrgemal maailmavaatelistest lahkkelidest ja vastuoludest. Eesti Ajakirjanike Liit toimis oma liikmete jaoks tegusa ja toetava organisatsioonina kuni selle reorganiseerimiseni nõukogulikuks ametiühinguks 1940. aastal.

Kirjandus

- Aru, Krista 1997. Eesti ajakirjanduselu ümberkorraldamise katsed XIX sajandi lõpul. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 95–105.
- Anufrijev 1916 = Н. Ануфриевъ, Правительственная регламентация образования частныхъ обществъ въ Россiи. Вопросы административного права. Москва, lk 15–44.
- Grenzstein, Ado 1897. Ajakirjanduse ühendus. Tee, mis rahva ajakirjanduse eesmärgile viib. Tartu, 16 lk.
- Iljinski 1912 = К. Ильинский, Частная общества. Временныя правила объ обществахъ и союзахъ. Сборникъ законовъ, распоряжений правительства и решений Правительствующаго Сената съ приложениемъ нормальныхъ и образцовыхъ уставовъ. Рига.
- Jansen, Ea 2007. Eestlane muutub ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- КМ ЕКЛА, f 38, Ado Grenzsteini Kirjakogu XIII.
- КМ ЕКЛА, f 92, m 41 : 1. – Hugo Raudsepp. Mait Metsanurk ja tema aeg. Ühe vaimsuse kroonika kaasaegse sulest.
- КМ ЕКЛА, f 272, m 8 : 2. – Tõnis Braks. Rida on leib. Mälestusi ajakirjanduslikust tööst.
- Lauk, Epp 1989. Vaba sõna eest! Eesti ajakirjanduse võitlustest 1905. a. – Fakt. Sõna. Pilt. XII. Tartu: Tartu Ülikool, lk 58–75.
- Olevik 1885, nr 50, 9. XII. – Ado Grenzstein, Plaan, mille järele Eesti elu tuleks mõnusale korrale seadida. 13. Ajakirjandus.
- Peatükke 2000 = Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloost 1900–1940. Toim E. Lauk, M. Mälk, A. Palla. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Postanovlenija 1917 = Постановления Временного Правительства. О печати. – Вестник Временного Правительства 1917, nr 55.
- Postimees 1898, nr 8, 12. I. – Jaan Tõnisson, Vana või uus?
- Postimees 1905, nr 90, 25. IV. – Kuidas luisatakse. II.
- Postimees 1906, nr 160, 18. VII. – Jaan Speek, Eesti ajakirjanikkude kongress ja vahekohus.
- Postimees 1909, nr 66a, 21. III. – Uuemad teated. „Balti ajakirjanikkude kongressi” asi.
- Postimees 1909, nr 66b, 21. III. – Protest.
- Postimees 1909, nr 113–115, 26.–28. V. – Uuemad teated. Teine Eesti ajakirjanikkude koosolek.
- Postimees 1910, nr 14, 19. I. – Teadaandmine „Virulase” lugejatele.
- Postimees 1910, nr 27, 3. II. – Tartu teated. Jaan Tõnisson tagasi pikemalt teekonnalt.
- Postimees 1910, nr 120–121, 1.–2. VI, lk 1. – Balti ajakirjanikkude teise kongressi lõpuarve.
- Postimees 1921, nr 96a, 2. V. – Esimesest Eesti üleriiklikust ajakirjanikkude kongressist.
- Postimees 1921, nr 96b–97, 2.–3. V, lk 2. – Esimene Eesti üleriikline ajakirjanikkude kongress.
- Päevaleht 1906, nr 160, 23. VII. – Tallinna päevauudised.
- Päevaleht 1906, nr 161, 25. VII. – Eesti ajakirjanikkude kongress ja vahekohus.

- Päevaleht 1909, nr 115–117, 120, 122; 26.–28. V, 1. VI, 3. VI. – Kohalik elu. Esimene Eesti ajakirjanikkude kongress Tallinnas 24. ja 25. mail 1909.
- Päevaleht 1910, nr 120–122, 29. V, 31. V, 1. VI. – II Balti ajakirjanikkude kongress. I.–III.
- Päevaleht 1919, nr 125, 20. VI. – Päevauudised. Eesti Ajakirjanikkude Ühingu asutamise koosolek.
- Päevaleht 1919, nr 241, 5. XI. – Päevauudised. Eesti Ajakirjanikkude Ühingu pea koosolek.
- Päevaleht 1925, nr 351, 29. XII. – Jakob Mändmets, Pilk üle kahekümne aasta.
- Päevaleht 1934, nr 303a, 3. XI. – Eesti Ajakirjanike Liidu sünnilugu.
- Päevaleht 1934, nr 303b, 3. XI. – Tja [= Jaan Taklaja], Avaliku arvamise sünnist. Asjaarmastajast rahva kutseliseks teenriks.
- Päevaleht 1939, nr 301, 5. XI. – Oskar Mänd, Meie juubel. Mõtetmõlgutusi Eesti Ajakirjanike Liidu tähtpäeval.
- Riigi Teataja 1918, nr 1, 27. XI. – Trükiasjade ajutised määrused.
- Riigi Teataja 1919, nr 2, 5. I. – Vägede ülemjuhataja sunduslik määrus.
- Saarlane 1909, nr 37, 30. V. – Seda ja teist.
- Sakala 1909, nr 40, 01. VI. – Üleüldised teated. Eesti ajakirjanikkude koosolek Tallinnas 24. ja 25. mail s.a.
- Uudised 1905, nr 30, 15. IV. – Ajakirjanikkude kongress.
- Uudised 1905, nr 31, 22. IV. – Teistest lehtedest. „Postimehe” tegevus meie riigi rahvaste eduliste juhtide kohtu ees.
- Uudised 1905, nr 34–35, 3. V ja 6. V. – Üleriikline ajakirjanikkude ja kirjanikkude keskküsimus.
- Vaba Maa 1921, nr 111, 30. IV, lk 2. – Eesti ajakirjanikkude kokkutulemisel.
- Vaba Maa 1921, nr 112, 2. V. – Esimene üleriikline Eesti ajakirjanikkude kongress.
- Vaba Maa 1934, nr 260, 5. XI. – Ajakirjanike Liidu juubel.

Birth of the Estonian Journalist Union

Keywords: history of Estonian journalism, journalists, journalist association, journalist union

The Estonian Journalist Association was founded in 1919 on the initiative of journalists. Why in 1919, which was such a complicated year for the young Estonian Republic? What, if any, were the previous attempts to establish such an association? The article highlights the days when the Estonian Journalist Association was born and the period immediately preceding that event.

Krista Aru (b. 1958), MA, Director of the Estonian National Museum, krista.aru@erm.ee